

Bertha Zoltán

Erdélyiek Szárszón

A magyar megmaradás számos feltételének egyike bizonyosan a nemzetegység morális és spirituális fenntartása vagy helyreállítása. A Trianonban szétszabdalt ország és általában a világban széjjelszóródott magyar nép tudati összetartozása a nemzeti létfolytonosság alapja és evidenciája. „Természetesen vallom és hirdetem s mindig hirdetni fogom, hogy az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumban egyesíti”¹ – szögezte ezt így le Tamási Áron is 1937-ben a Bartha Miklós Társaság rendezvényén tartott előadásában. *A szétszóródás előtt* című korszakos Ady-vers lényegszimbóluma (1914-ben) már ennek a metafizikai (transzcendens-biblikus) igazoltságú szellemi közösségteremtésnek a szükségszerűségét sugallta és vetítette ki megrendítően tragikus látomásban – hogy „még a Templomot se építettük föl”, s „elveszünk, mert elvesztettük magunkat” –, és Németh László is Adyt idézve figyelmeztet a szétporladás, a megsemmisülés veszélyére 1933-as *Debreceni kátéjában*.² Őrá emlékező 1981-es versében (alcíme szerint „Németh László születésének nyolcvanadik ünnepére”) pedig Illyés Gyula hasonlóképpen élezi ki a dilemmát: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja” (*Üdvösség vagy halál*). És az 1943-as Szárszói Találkozó bevezető előadásában Kodolányi János is ekként fogalmaz: „minket, magyarokat, az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük magyarságunkat s ezzel fennmaradásunkat, egész életünket is, ha csak egy pillanatra is elveszítjük magunkat.”³

A magyarság identitásmegmaradásának az esélyét latolgatta az a vitafórum is 1943-ban, amely az erdélyi *Termés* lapjain bontakozott ki. A *Termés*, ez a negyedéves – 1942 ősztől összesen nyolc számot megért – kolozsvári folyóirat (amelyet Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László szerkesztett, s amelynek jelentős munkatársai közé tartozott a többiek között Gagy László, Gellért Sándor, Gy. Szabó Béla, Horváth Imre, Horváth István, László Gyula, Mikecs László, Szenczei László, Varró Dezső, Wass Albert is – és amely 1943-as tavaszi számában már hozta Kodolányi János május 20-ával dátumozott *Zárt tárgyalását*), elsősorban nemzedéki és népi szellemiségű kiadványként, a népi írómozgalomhoz kötődő reformértelmisség tág, nyitott látóhatárú orgánusaként működött 1942 és 1944 között. Szerkesztői sorsfordító nemzettörténelmi időben, 1943 nyarán (július 10-én) körkérdést intéztek a magyar szellemi-irodalmi élet vezető személyiségeihez, az időszerű elvi problémáknak a magyarság megmaradása érdekében elvégzett tisztázása – tehát értelmes, konstruktív és eszmetisztázó vita lefolytatása –, a „fejletlenség” és a nyers (párt)szenvédély és (párt)

érdekharc elkerülése céljából. A jeles megszólítottak közül (Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, Kós Károly, Kovács Imre, Kodolányi János, László Gyula, Makkai János, Mályusz Elemér, Márai Sándor, Nagy István, Németh László, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos és mások) többeknek nem vagy csak nagyon röviden volt módjuk válaszolni és így a tanácskozáson részt venni (a lap nyári és őszi számában *Elvek, gondolatok* összefoglaló főcím alatt közzétett gondolatfutamokat lezáró szerkesztőségi jegyzet az eszmecsere kétségtelen eredményessége mellett utal a teljes siker látszólagos vagy bizonyos fokig valóságos elmaradására is⁴), de a személyre szabott kérdések mégis alapvető tézisek megfogalmazására készítették az írókat a magyar történelem égető létkérdéseit illetően. Hasonlóképpen az ezt a nagyhatású sorsfaggató ankétot hamarosan követő Szárszói Találkozó kihívásaihoz. Való igaz, hogy „a mai olvasó a *Termés* 1943-as nyári ankétján ugyanazokkal a problémákkal találkozik, amelyek a Szárszói Konferenciát is foglalkoztatták. Kísérteties a hasonlóság a két találkozón felvetett és tárgyalt kérdések között. A *Termés* ankétja előrevetítette azokat a válaszokat, amelyek Szárszón fogalmazódtak meg”⁵ – amiként azt Borbándi Gyula is megállapította. És valóban, a parasztkérdéstől, a földreform ügyétől az önkormányzatiság elvének gyökerességéig, a népet a nemzetbe emelő nép-nemzeti politikai demokrácia szükségességétől, a népi és magyar nevelés szellemi lehetőségeitől az erdélyi gondolat komplexitásáig (elsősorban Erdei, Féja, Kovács Imre, Kós Károly, László Gyula, Veres Péter fejtegetéseinek jóvoltából) számos történelmi-kulturális és aktuálpolitikai sorsprobléma vetődött föl a magyarság nemzeti jövője szempontjából aggodalmaskodó vagy reménykedő meglátások között. Németh László például megint lét és nemlét határhelyzetének alapkrízisét villantotta fel, amikor így írt: „Az életnek ez a daca csak abban van meg, akinek minden rostját átjárta a halál. A megsemmisülés kínjától, akinek teste és képzelete van: rettegnie kell (...) A halál gondolata azonban nem lehet nehéz annak, akinek bennszülöttekért kellett (értük, velük és ellenük) harcolnia.”⁶ S alig egy hónap múlva (augusztus 25-én) Szárszón ugyancsak a bennszülött-metaforával vagy -hasonlattal riaszt és figyelmeztet: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyedt ’bennszülött’-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában. Ha a színészekre gondolnak, tudják, mit értek bennszülöttön. Állami életét idegenek vezetik; ha vannak is véréből való nagyjai, azok csak marhadzsák; gazdaságilag kizsákmányolják; idegen civilizációk selejtje ellen nincs védelme; erkölcsében és testében nyomorodóban van.”⁷ Tamási Áron pedig – aki ugyan többekkel együtt hiányzik a *Termés* felkért válaszadói közül – máshol tisztán kifejti mindezzel igen szorosán rokonuló nézeteit ekkoriban is. „Ahogy a játéknban benne bujkál a komolyság, úgy bujkál életünkben a halál”⁸ – mondja (1943. november 19-én) súlyos veszélyérzettel és várakozással ő is. Külső nagyhatalmi

fenyegetésekről beszél az Erdélyi Párt 1943. szeptember 12-i nagyválasztmányi ünnepi gyűlésén elhangzott felszólalásában,⁹ és a megfelelő társadalmi-nemzeti összefogás hiánya esetén úgy véli: „könnyen megeshetik, hogy az új magyar társadalmat erőszak fogja megteremteni”. Holott „a magyar öncélúság” gondolata a kívánatos, mivelhogy „bajunkban senkire sem számíthatunk, csak a magunk erejére”; „jövendő sorsunk is erőnkön dől el, nem idegen hatalmak segítségén”. Hiszen a „politikai világnézetek” eddig is mind „a két szélsőséges idegen rendszerekkel szerettek volna boldogítani minket”. Ezért, hogy „a szellemnek pedig meg kell alkotnia az egységes és igazságos nemzeti társadalom tervét, melyben a sajátos magyar szellemiség a dolgozó tömegek természetes jogaival egyesül”, s „a békés nemzeti építésben is egy szív, egy lélekké válik a magyarság”.¹⁰ Nem szabad hinnünk tehát „senkinek, aki bármilyen külső megértést és segítséget emleget, mert ennek a háborúnak a végén is egyedül rajtunk fog múlni további sorsunk”¹¹ – nyomatékosítja annyiszor ez idő tájt. És átlátja a gyarmati sorba süllyedés, az elmagyartalanodás végzetes veszedelmét is.

A „magyar megmaradás és az emberi élhetés” döntő feltételének szintén az önkormányzatiság elvét tekinti Féja Géza – mind a *Termés* eszmecseréjében, mind azután Szárszón; „az önkormányzat tökéletes egyensúlyba békíti az egyéni és a közösségi elvet”, s benne „az eredeti magyar szabadság gondolat megtestesülését” láthatjuk – szögezi le, s hogy „a nemzetiségi kérdés is csak önkormányzati rendszer alapján oldható meg véglegesen s közmegnyugvásra.”¹² A termékeny öntörvényűség sajátos példája Erdély, amely geográfiai különvalósága folytán többé-kevésbé a maga külön belső életét élte: „a mohácsi vész után külsőleg is teljesen a maga életét kellett élnie, nem a maga akaratából, de a sors rendeléséből és a magyar jövő érdekében”, a fejedelmi korban független államként, 1920 után meg a megfutamodás nélküli kisebbségi sorsvállalással is a „közös magyar életet” szolgálva, s így az etnikai sokszínűség és együttélés miatt még talán tudatosabb is az erdélyi magyarban a maga magyarsága – jelenti ki Kós Károly, az ekkorra már igencsak sokfelől megkérdőjeleződött transzylvanizmus apostolaként, aki szerint „Erdély tehát van és Erdély külön egység, természettől adott, változtathatatlan egyéniség.” Ezért – jósolja – kettévágottsága „végleges sorsa nem lehet”. Az erdélyi psziché különbözősége „adottság, valóság, eredmény”, „nem kitalálás”; „ezer év alatt Erdély magyarsága idegen vértől érintetlenebbül fejlődhetett”, kultúrája, művészete is külön stílust vagy legalábbis stílusváltozatot képvisel az összmagyarságon belül.¹³

Az erdélyi munkásíró Nagy István a Vásárhelyi Találkozó és a Márciusi Front összefogási, szövetségkereső törekvésére hivatkozva és az alulsó, munkás-paraszti néprétegek nevében sürgeti a demokratikus változásokat, a formálissá üresedett polgári demokrácia helyett valóságos gazdasági és politikai demokráciát,

demokratikus szocializmust, s némi doktriner baloldalisággal „közösségi tervgazdálkodást”, „világtervgazdaságot” követelve – merthogy a cinikusan és brutálisan önérdékű nagyhatalmak a méltánytalanságokat „betetőzték az igazságtalan békeszerződések jóváhagyásával, nemkülönben a kisebbségi- és gyarmati-sorba tiport néptömegek nemzeti elnyomásával, ellenére demokratikus alkotmányaiknak és a békeszerződésekben vállalt kötelezettségeiknek”.¹⁴ „A munkásság is a nép fennmaradását akarja” – deklarálta már *Népiség – munkásság* című 1942-es balatonszárszói előadásában¹⁵ –, akkor is, ha „kisebbségi sorban az erdélyi magyar munkásságot únos-úntalan úgy emlegették a magyarság hivatalos vezető körei, mint a nemzet számára elveszett embertömeget”. „Miért nincs egység a népi táborban” sem? – kérdezi szemrehányólag, s egy olyan előítéletmentes szellemi építmény létrehozását szorgalmazza, „ami alá az ország legjobb munkásai, legértelmesebb parasztjai s e két népréteghez leginkább húzó fiatal értelmiségi közös munkára jelentkezhetnek.” Nem szabad elzárkózni „a velünk élő népek elesett tömegeitől” sem, mondja, mint ahogy Szárszón ’43-ban is feszegeti a nemzetiségi szempontokat (miközben – mint már a találkozó előtt és után is – durva és támadó rosszindulattal utasítja el Németh László aggodalmas felvetéseit, illetve a harmadik oldal létjogosultságát; hangoztatóit zűrzavarossággal, nemzeti öngyilkosságra való felhívással, sőt uralomvággyal rágalmazva).¹⁶

A harmadik úthoz kötődő nézetekkel a történelmi jelentőségű nagy szárszói találkozáson (1943. augusztus 23. és 29. között) azonban természetesen nemcsak az a Németh László állt ki, aki világhossá tette, hogy „a szabadság, amelyet hoznak, valóban a magyarság felszabadulása legyen. Egy rendszer önmagában nem válthat meg egy népet; minden attól függ: kik, milyen módon, milyen ösztönökkel alkalmazzák.”¹⁷ Hanem például Fitos Vilmos („A ’harmadik oldal’ nem az arany középutat keresi, nem reakciós, mikor a magyarság önálló történelmi műhelyét félti a jobb- és baloldali ’idegenvezetőitől’. ’Hűség a néphez’ – igen, és hűség a magyarsághoz mindenekefelett”¹⁸), Gombos Gyula („a *harmadik oldal elsősorban és döntően politikum*. Első feleszmélői írók voltak”, s „az utolsó húsz esztendő kibontakozó magyar szellemi élete, az úgynevezett népi mozgalom, a népi írók, ha tudták, ha nem, ha akarták, ha nem, akármerre taktikáztak, politizáltak, jobbik felükkel, művük maradandó részével e harmadik oldalt szolgálták és szolgálják”¹⁹), Kiss István („Az individualista liberalizmus tévedése ott volt, hogy az egyén elsőbbségét elismerte ugyan, de ebből az egyénre semmi kötelezőt nem vont le. A nemzeti vagy a nemzetközi kollektívizmus, vagy másképpen a fasizmus vagy a bolsevizmus tévedése ott van, hogy a közösséget feltétlenül magasabbrendűnek tartja, mint az egyént. Az igazság nem a harmadik, hanem az egyetlen úté: a keresztény szolidaritizmusé”²⁰), sőt Szemán Mihály diósgyőri vasesztergályos is („Az új társadalomnak a legteljesebb mértékig *szociálisnak* és *demokratikusnak* kell

lennie”; „nekünk nem kell a diktatúra semmilyen formában. De nem kell a kapitalizmus sem”²¹). Juhász Géza szintén így érvelt („A két ellentétes oldal közt, a szakadék alján, ott hömpölyög az egységes magyar életakarát. Harmadik oldal? Én is úgy hiszem és vallom: ez a magyar oldal. Lélekben mindnyájan odatartozunk. Elsősorban az írók maguk”), s a „halálos kilátástalanság” terjesztésével megváltolt Németh Lászlót védelmezve szögezte le: „Ne felejsük: a magyar irodalom remekei csaknem egy szálig halálszorongásból születtek. S furcsa fajta vagyunk: a pusztulás rémének földidézése szokott fölírni bennünket; Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady a példa rá.”²² Féja Géza a „magyar vonal” mibenlétét elemzőn boncolgatva pedig rámutatott annak progresszív egyetemességére, s benne a nemzeti és az emberi teljességigény (beszűkülte egzotikumot kizáró) összefüggésrendjére: „Együtt akarunk haladni a többi európai nemzettel, főként azokkal, akiket mellénk helyezett a sors, de a mellérendeltség viszonya alapján, nem akarunk senkinek sem szellemi rabszolgájává süllyedni, mert a szellemi rabszolgaság után a gazdasági és társadalmi rabszolgaság következik. A magyar öncélúság a magyarság sajátos emberi értékeinek szabad érvényesítését, tehát az emberiség legigazabb szolgálatát jelenti. Ez a szolgálat magas emberi rang, melyről semmiféle körülmények között nem mondhatunk le. (...) Egy kis nemzet külpolitikájának mindig a tényleges történelmi helyzethez kell alkalmazkodnia, de életformája csakis a saját belső mélységeihez, a saját szellemi magasságához alkalmazkodhatik, mert különben a kis nemzet elveszíti létjogosultságát.” A magyar életformát magyaroknak kell megteremteniük, és semmiféle átalakulás nem követelheti tehát lelkünk és szellemünk kiürítését, népegyéniségünk megtagadását.²³ A harmadik út kérdése körül kiélesedő vitában Veres Péter a gyarmatosítottság sorskérdésére érzékenyen és a harmadik oldal (mint mindig jelen lévő eszme, de „sohasem történelemcsináló tényező”) iránt megértően bár, de alapjában úgy véli, hogy ennek a harmadik oldalnak most mégis szükségszerűen másodikká kell válnia, mert ez a „tömegmozgalmak belső logikája: aki nincs velünk, az ellenünk.”²⁴ Emelkedett zárszavában viszont inkább a magyar nemzeti megmaradás feltétlenségére és elsődlegességére helyezi a hangsúlyt: „Ha a mai népi értelmiség valóban az örök magyar jelleg megőrzője akar lenni, mint ahogy ezt Németh László megjelölte, akkor én úgy hiszem, *nincs más útja*”; „Szolgálják a népet minden előzetes feltétel nélkül. Ne nézzék, milyen pártú, milyen vallású, hanem adjanak át neki anynyi tudást és emberséget, amennyit át tudnak venni. (...) A világtörténelem nagy erőivel szembe úgyszem fordulhatunk, mert akkor megsemmisülhetnénk. Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: *alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk*. Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: *Megmaradni*. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.”²⁵

Analóg módon vetődött fel és értelmeződött a megmaradás ügye a nemzetiségi kérdések – a visszacsatolt, illetve a továbbra is kisebbségi sorban élő magyarság – vonatkozásában. „A magyarságnak az önkormányzat mellett másik ősi politikai élménye a föderatív hajlam” – állította Féja Géza, s ezt a megoldást, a föderáció gondolatát ajánlotta az együtt élő kislebél számára; óva intve a magyarságot attól a naivitástól, hogy ne vegye észre, amikor az „átszellemült” igazságtörekvésével szemben fegyvert szegeznek rá, amikor a „föderatív jobb” nyújtására „imperialista ököl” a válasz. „Nagyon vigyázzunk, hogy ebben az esetben ne álljunk pusztá kézzel s ne legyünk reánk fenekedő imperialista hajlamok martaléka.”²⁶ Az alap-törekvés: az etnikai létezés történelmi biztosítása a változó társadalmi körülmények között is. A „szocializmust magyar módra” elfogadó erdélyi Bözödi György is ezt feszegeti (ugyancsak későbbi korok fejleményeinek tükrében beigazolódó élelátással), amikor a nemzetiségi egyenjogúság terén a mindenkire vonatkozó kölcsönösség és viszonyosság követelményeit hangsúlyozza, aggodalommal arra tekintve, hogy a megvalósulás előtt álló „szocializmus tana, mely nem ismer nemzeti vagy éppen nemzetiségi különbséget, általános közép-európai érvényesülése esetén nem jelentené-e a magyarság állásainak feladását, szerepének és jelentőségének csökkenését? A magyarság nemzetiségi viszonylatban *az egyenlőség révén nem fölfelé emelkednék, hanem lefelé zuhanna*, talán éppen mai nemzetiségeink mögé.”²⁷ Asztalos István egyenesen (és szintén nem csekély előrelátással) megállapítja: „én s akik Erdélyben élünk, a magyar jövőre nézve a szociális kérdések mellett igen fontosnak tartjuk a *nemzetiségi kérdést* is. Mert mi a helyzet? Igen nagyszámú más-nemzetiségű népek élnek közöttünk, és akárhogya is próbáljuk mi erősítgetni az ellenkezőjét, hivatalos céljainkkal szemben teljesen idegenül éreznék, hiszen az eddigi magyar történelem folyamán is sokszor beigazolódott, hogy nemzetiségeink, mikor csak szerét tehették, még akkor is, ha a magyar nemzet valóban a szabadság, vagyis a haladás útját választotta, például 1848-ban, soha nem velünk, hanem ellenünk cselekedtek.” Mindennek ellenére egymásra vagyunk utalva a politikájában „fiatalkorú nacionalizmustól fűtött”, elfogult románsággal is, reménytelibben a dolgozó néposztályokkal, vallja az író, békés együttműködésre hivatva – de „csak a teljes egyenlőség, a kulturális és gazdasági önkormányzati jog” – vagyis az autonómia – elvi alapján.²⁸ És a megvalósulás előtt álló, jövőendő szocializmussal (meg a szellemi erőket lebecsülő úgynevezett történelmi materializmussal) kapcsolatos kétségeit és fenntartásait megosztó kolozsvári református teológus Marosi Pétert is az izgatja: mi a garanciája annak, hogy a sajátos magyar együvértartozás axiómáira sokszor érzéketlennek bizonyuló (és majd hatalomra jutó) munkásvezetőség érvényesíteni tudja „a magyarság érdekeit az elkövetkezendő szláv moszkovizizmussal szemben? Nem is beszélve arról, hogy a szláv formákba nemzetiségeink sokkal könnyebben bele tudnak illeszkedni, mint mi.”

Ezért nem kíván ő részt venni „a baloldalnak most bekövetkezett helyezkedésében”, mert nincs benne biztosítva a „bennszülöttek”: a magyarok sorsa és érdeke.²⁹

A találkozón jelen lévő erdélyiek közül még Szabédi László szólt fogalomtisztázó szándékkal a vitához,³⁰ a távol maradt (noha előadásra is felkért) meghívottak közül pedig Tamási Áron táviratban üdvözölte a konferenciát,³¹ illetve Balogh Edgár nyílt levélben küldte el köszöntését, amelyben a Szabó Zoltántól közismert szóhasználat szerinti „szellemi honvédelemre” bízta a résztvevőket, valamint a nemzetiségi problematikát illetően („két kisebbségi sors: felvidéki és erdélyi tapasztalatok” birtokában) a Duna-völgyi népek megbékélését (igazságos kiegyezését és szövetkezését) szorgalmazza (az emlegetett Vásárhelyi Találkozó szellemében és tanulságaképpen is). A magyar megmaradás, a népi felemelkedést hozó magyar demokrácia csak a környező világba való beágyazottságában realizálódhat: „szabadsághoz független ország kell, függetlenek pedig csakis akkor maradhatunk, ha az alá- és fölérendeltségi viszonyok egymást váltó riadalmaival és ábrándjaival szemben éppen úgy, mint a közös sorsunkba ütköző idegen szándékokkal szemben is felvértezzük magunkat a dunai testvériség kossuthi elgondolásával.”³²

Mindeme szellemi hozadékaival pedig az 1943-as Szárszói Konferencia kétségtelenül nemzettörténelmi és nemzetpolitikai eszmélkedésünk máig szilárd talpköveként tartható számon – természetesen az erdélyi gondolatot hordozó és képviselő írók elévülhetetlen eszmei és erkölcsi hozzájárulásával együtt.

Jegyzetek

- ¹ TAMÁSI Áron, *Gondok és gondolatok* = T. Á., *Virrasztás*, Bp., Révai, 1943, 217. – A természetellenes szétszakítottság és a természetes (regionális, etnográfiai) különbségek fölé emelkedő együvértartozás-érzet – az egyetemesen és hitelesen elterjedt lelki-erkölcsi nemzetfelfogás – további korabeli irodalmi megnyilatkozásai közül elég csak BABITS Mihály *Hazám* („Oly hazáról álmodtam én hajdan, / mely nem ismer se kardot, se vámot / s mint maga a lélek, oszthatatlan”) vagy REMÉNYIK Sándor *Mi a magyar?* című versére utalni („Magyarok voltak Magyarország nélkül, / Magyarok vannak Magyarország nélkül, / Magyarok lesznek Magyarország nélkül. / Mert az országnál mélyebb a magyarság, / Mert test az ország és lélek a nép /.../ Országokat lehet szét darabolni: / Nem lehet legyilkolni lelkeket!”); illetve LÁSZLÓ Dezső vagy MAKKAI Sándor líraieszépzésű elokvenciával ható gondolataira: „A világon – ha sok országba van is szétszakítva és széjjel szórva – csak egy magyarság létezik. Van egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra

- kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik. Közös sors, közös hivatás, közös lélek tart össze milliókat ebben az igében: magyar vagyok. Akik igazán vallják ezt az igét, akik a magyar fajnak igazán tagjai, nem tudják, hogy miért, csak vallják, mert vallaniuk kell. Ez a múltjában egy gyökerű, nyelvében azonos, kultúrájában egységes belső törvényeken felépülő magyar faj egy nemzetté, lelki közösséggé épül az önmagában felismert belső és nálánál magasabb egyetemes szellemi törvények egymással kiegyensúlyozott tiszteletben tartása által” (LÁSZLÓ Dezső, *A kisebbségi élet ajándékai*, Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 1997, 77–78.); „Ez a lelki magyarság, melynek alapigazság az, hogy lélek szerint örökre egyek vagyunk mindennel, ami magyar érték, a magyar igazság és a magyar szeretet életévé válik kultúrában és társadalmi megszervezettségben és így valóságos, alkotó tényezővé is lesz mindenütt, ahol az igaz és szerető magyar lelkek élnek” (MAKKAI Sándor, *Magunk revíziója* = M. S., *Egyedül*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1934, 230.); „Nem nyugodhatunk abba bele soha, hogy az összetört nagy tükör üvegcserepei más napot sugározzanak vissza s hogy a nemzet Génuszának arcát akármelyik is, torzképben tükrözze. Minden nehézség dacára, *innen és túl*, azon kell fáradozunk, hogy szellemi egységünk épen maradjon s ha új vonások tűnnek fel benne, az ne idegenséget és elszakadást, hanem gazdagodást jelentsen mindenik rész számára” (Uő., *Magyar nevelés, magyar műveltség*, Bp., Révai, 1937, 156–157.).
- ² „Tetveinktől ellepenten, elgyengülve várjuk, hogy mit kezd velünk a más népek sorsa. Valamelyik nagy nép gyarmatbirtokába olvadunk be? Szomszédaink darabolnak fel, hogy egységüket védjék? Vagy egy internacionalista néptestvériségnek leszünk osztályai? Mindegy. »Korszakok tűzduhe nem edzett, s fölolvaszt a világ kohója, s elveszünk, mert elvesztettük magunkat.«” NÉMETH László, *Debreceni káté* = N. L., *Sorskérdések*, Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989, 73.
- ³ *Kodolányi János bevezető előadása = Szárszó: Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata*, Bp., Püski, 1993³ (a továbbiakban: *Szárszó*, Püski), 9.
- ⁴ *Zárószó*, Termés, 1943, Ősz, 153–154.
- ⁵ BORBÁNDI Gyula, *Népiség és kritikai önismeret* = B. Gy., *Népiség és népiek*, Bp., Püski, 2000, 42. – Hasonlóképpen értékeli NAGY Pál is: „A Termés szerkesztésében kezdettől fogva érvényesült az a követelmény, hogy a folyóiratot a szabad, kötetlen véleménymondás, a tiszta beszéd fórumává kell tenni. (...) De leginkább az 1943-as, *Elvek, gondolatok* című ankét szemlélteti, hogy a legkülönbözőbb nézetek szembesítésére törekedett a szerkesztőség, amikor válaszokat kért a gonddal megfogalmazott kérdésekre. (...) az *Elvek, gondolatok* ankét 1943-ban a *Termés* nagy fegyverténye volt, s tagadhatatlan hiányosságai ellenére is jelentős megnyilatkozása a korszak magyar szellemiségének. A *Termés* 1943-

as nyári számának megjelenése – ezzel az ankétal – szinte egybeesett az emlékezetes szárszói konferenciával (...) a kolozsvári folyóiratban közölt ankétalnak és a szárszói tanácskozásnak sok az érintkezési pontja, ami a megnyilatkozások lényegét illeti.” NAGY Pál, *Bözödi és a Termés*, Székelyföld, 2009/2, 42–43.; és = N. P., *Betűvetés mezején*, Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat, 2010, 141–142. – Ld. mindehhez még: *Szabédi napjai: Emlékezések, tudományos előadások Kolozsvárt 1992–1997*, szerk. CSEKE Péter, Kolozsvár, Komp-Press, Korunk, 1998; KÁNTOR Lajos, *Itt valami más van...: Erdélyi krónika (1911–1959)*, Bp., Héttorony, 1992; VALLASEK Júlia, *Sajtótörténeti esszék: Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben*, Kolozsvár, Kriterion, 2003; CSEKE Péter, *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat*, Bp., Balassi, 2000; BALOGH László, *Asztalos István*, Bp., Akadémiai, 1969; POMOGÁTS Béla, *Jékely Zoltán*, Bp., Akadémiai, 1986; MÓZES Huba, *Az egészet akartam: Szabédi Lászlóról és életművéről*, Kolozsvár, Dacia, 1984; KÁNTOR Lajos, *Erdélyi sorskerék: Szabédi László és a történelem*, Bp., Balassi, 1999; KÁNTOR Lajos, *Szabédi László – és a „harmadik út” = Bibó-émlékkönyv*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Bern, Századvég, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991, II, 322–335.; POMOGÁTS Béla, *A romániai magyar irodalom*, Bp., Bereményi, 1992; POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944) I*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008; DÁVID Gyula, *Erdélyi irodalom – világirodalom*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2000; DÁVID Gyula, *Címszavak – Szárszó és az erdélyi írók*, Forrás, 2010/6, 83–85. és = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/1*, főszerk. DÁVID Gyula, Bukarest, Kolozsvár, Kriterion, 2010, 358–362.

⁶ Termés, 1943, Nyár, 118. (És *Válasz a Termés körkérdésére* címmel = NÉMETH László, *Életmű szilánkokban*, Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989, II, 125.)

⁷ *Németh László előadása = Szárszó*, Püski, 39. (És *Második szárszói beszéd* címmel = NÉMETH László, *A minőség forradalma – Kisebbségben*, II, Bp., Püski, 1992, 1279.)

⁸ TAMÁSI Áron, *Négyszemközt... = T. Á., Szellemi őrség*, Bp., Palatinus, 2001, 320.

⁹ TAMÁSI Áron, *Kérdés és felelet = Uo.*, 311–314.

¹⁰ A nemzeti „öncélúság” – azaz az önállóság – elvét egyébként maga az erdélyiség is erőteljesen táplálja: „Az erdélyiség gondolata az örök önállóság gondolata.” TAMÁSI Áron, „*Azok a baloldali erdélyi titánok*”: *Az Erdélyi Helikon, a magyar nyelv közössége és a transzilvanizmus = T. Á., Gondolat és árvaság*, Bp., Palatinus, 2000, 116. – Másfelől a nemzeti közösség kultúranropológiai primátusából vezethető le az emberiség valóságos létérdeke is, nem pedig annak fordított, fiktív és álságos előfeltételezéséből: „az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre

építeni lehet. Az emberiség eszme csupán, mely él és mindig élni fog az emberi lélekben, de ezt az eszmét igazán szolgálni csak az tudja, aki maradandó formában fejezi ki nemzetének építő erőit.” TAMÁSI Áron, *Divatos népiség* = T. Á., *Szellemi őrség, i. m.* 291. – Vö.: „a nemzeti közösség képzete az idők mélyeséges mélyébe nyúló folytonosság képzetén nyugszik”. Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, Bp., Atlantisz, 1999, 132.; „A nemzeti lét átélése nem gátja, hanem feltétele az emberiségről, az embervoltunkról megszerezhető egyetemes tudásnak.” SZÖRÉNYI László, *„Multaddal valamit kezdeni”*, Bp., Magvető, 1989, 19.

¹¹ TAMÁSI Áron, *Üzenet* = T. Á., *Szellemi őrség, i. m.* 306.

¹² Termés, 1943, Nyár, 91–94. – Szárszón így mondja: „Ez a hagyományos magyar demokrácia az önkormányzat elvére épül, *minden nagy politikai gondolkodónk az önkormányzatot vallotta a magyar életforma alapelvének.* (...) A magyar szabadságesszme elsősorban az önkormányzat elvével azonosítható”. *Féja Géza fölszólalása = Szárszó*, Püski, 223.

¹³ Termés, 1943, Nyár, 95–98.

¹⁴ Uo., 112–117.

¹⁵ NAGY István, *Népiség – munkásság = Szárszó 1943: Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete*, főszerk. PINTÉR István, Bp., Kossuth, 1983, 93–98.

¹⁶ *Nagy István hozzászólása = Szárszó*, Püski, 34–35, 55–58, 103–104.

¹⁷ *Németh László előadása = uo.*, 46.

¹⁸ *Fitos Vilmos hozzászólása = uo.*, 65.

¹⁹ *Gombos Gyula hozzászólása = uo.*, 214, 216.

²⁰ *Dr. Kiss István előadása = uo.*, 175.

²¹ *Szemán Mihály hozzászólása = uo.*, 36.

²² *Juhász Géza felszólalása = uo.*, 219–221. – És PÜSKI Sándor szerint is csak a várható politikai átalakulás veszedelmeire figyelmeztetett Németh László. *Püski Sándor bevezető előadása az általános vitához = uo.*, 208–212.

²³ *Féja Géza fölszólalása = uo.*, 222–227.

²⁴ *Veres Péter hozzászólása = uo.*, 53–55.

²⁵ *Veres Péter záróelőadása = uo.*, 228–234.; és = VERES Péter, *Szárszó*, Bp., Magvető, 1971, 162–173. – „A magunk igazába vetett hitünk is lehet történelemformáló erő. Ezt ismerte fel 1943-ban Szárszón Veres Péter, 1989-ben pedig Temesváron Tőkés László” – vonja meg a hiteles aktuális párhuzamot az erdélyi eszmetörténész. CSEKE Péter, *Korfordulós újesztendő* = Cs. P., *Hazatérő szavak*, Bp., Püski, 1993, 314.

²⁶ *Féja Géza fölszólalása = Szárszó*, Püski, 224–225.

²⁷ *Bözödi György felszólalása = uo.*, 217–219. – Az erdélyi magyarság és a székelység sajátos problémáira („sajátságos helyzetére és ügyeire”) figyelmeztető

Bözödi (és részint Szabédi) szárszói szerepléséről, részvételéről ld. NAGY Pál, *Bözödi és a Termés, i. m.* Székelyföld, 2009/2, 43.; és = N. P., *Betűvetés mezején, i. m.* 142.

²⁸ *Asztalos István felszólalása = Szárszó*, Püski, 65–67.

²⁹ *Marosi Péter felszólalása = uo.*, 58–60.

³⁰ *Szabédi László hozzászólása = uo.*, 212–213.

³¹ Tamási „minden bizonyos Erdély akkori bizonytalan helyzete miatt érezte úgy, hogy nem hagyhatja el szülőföldjét, s különben is ismert volt a napi politikai cselekvésektől való idegenkedése”; „ez a politikai függetlenség, a napi politikán felül való állása hozzásegíthet a hagyomány és a haladás, a nemzeti eszme és az emberies felfogás szerencsés szintéziséhez, vallotta Tamási alig fél évvel a Szárszói Találkozó előtt egyik esszéjében (*Érzelem a népiségről*), s vélhetően a balatoni táborban is e mellett foglalt volna állást, így ő feltehetően annak az összekötő hídnak, a nézeteket összebékítő szerepét játszhatta volna, amely olyannyira hiányzott Szárszóról.” PETRIK Béla, *Szárszói erővonalak = P. B., A teljes kép felé: A magyar népi mozgalom történetéből*, Miskolc, Felsőmagyarország, 2008, 190.

³² BALOGH Edgár, *Levél Balatonszárszóra = Szárszó*, Püski, 235–236. – A konferenciára meghívott népi beállítottságú erdélyiek (vagy erdélyi származásúak) egyébként természetesen nagyrészt azok körébe tartoztak, akiknek a könyveit Püski Sándor azokban az években a „Magyar Élet könyvek” sorozatában meg is jelentette. Kiadta Asztalos István, Balázs Ferenc, Balogh Edgár, Bözödi György, Horváth István, Kovách Aladár, László Gyula, Mikecs László, Nagy István, Szabédi László köteteit, illetve a régiek közül Bartha Miklós könyvét. A szárszói esti tábortüzek melletti irodalmi-művészi programok során pedig az erdélyi szépírók (Asztalos, Bözödi, Szabédi) fel is olvastak műveikből. (Vö. BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom: A harmadik reformnemzedék*, New York, Püski, 1983, 341–342, 373–374.) Sőt „1944 márciusától Szabédi a Püski Sándor vezette Magyar Élet könyvkiadó lektoraként működik” (MÓZES Huba, *Az egészség akartam, i. m.* 24.). – És amikor Püski Sándor megszervezte az ötvenedik évfordulás emléktalálkozót 1993 augusztusában, utána (1993. október 5-én keltezve) az azon részt vevő kiváló erdélyi költő, KISS Jenő a következő verset írta: „Szárba szökött szó: Szárszó. / Ott voltam – szinte hihetetlen. / A bátorság, a szókimondás / szájtátó tanúja lehettem. // Ott jártam, ott valóban? / Visszagondolni rá ma: álom. / Ha nem az, majd a méltó szót rá / zárt fogságomban megtalálom.” (*Szárszó – A Püski-házaspárnak, a találkozás megrendezőinek = K. J., Időverten: Az öregkor versei*, Bp., Püski, 1994, 190–191.)